

Az útikönyvfordítás elméleti megközelítései

Bevezetés

Az utazási kedv növekedésével hazánkban is egyre nagyobb igény jelentkezik újabb és újabb útikönyvek iránt. A kereslettől nem nagyon marad el a kínálat, legalábbis mennyiségi szempontból. Minőség tekintetében azonban jelentős különbségek fedezhetők fel az egyes könyvek között, és ebben a szerzők mellett komoly felelősség hárul a fordítókra is. A külföldi desztinációkat bemutató, tetszetős külsejű, bőséges információt tartalmazó útikalauzok többsége ugyanis fordítás eredményeképpen érhető el magyar nyelven. Érdemes tehát figyelmet szentelni e műfaj fordítási kérdéseire is.

Milyen elméleti alapokra célszerű helyezni az útikönyvek fordításával kapcsolatos kutatásokat? Venuti (1996) meglátása szerint a fordítástudományban egymás mellett létező sokféle megközelítés és módszer közül egyik sem ad választ minden kérdésre, de nem kell, hogy ezek a megközelítések ellentétben álljanak egymással; a fordítástudományra jellemző pluralitás jegyében az a jó, ha egymást kiegészítik. Ezt a meglátást szem előtt tartva számos elmélet kapcsolható a kutatásokhoz, hiszen a megfeleltetés kérdésével több teória is foglalkozik. Ezek közül e tanulmány az ekvivalencia, az idegenszerűség, a szkoposzelmélet, a relevanciaelmélet és a műfajspecifikus fordítás felől közelíti meg az útikönyvek fordításának problematikáját.

Ekvivalencia

Az eredeti és az új szöveg közötti ekvivalencia kérdése gyakran felmerül a fordítások vizsgálata során, sok gondolat született ebben a témakörben, e tanulmány azonban csak a legismertebbek áttekintésére vállalkozik.

1 Adjunktus, PhD, BGF KVIK; e-mail cím: lukacs.andras@kvifk.bgf.hu.

Catford (1965) a fordítás fogalmára adott egyik meghatározásában is kifejezésre jut az ekvivalencia gondolata: „Translation may be defined as (...) the replacement of textual material in one language (SL) by equivalent textual material in another language (TL) (Catford 1965: 20)”². Catford a fordítási ekvivalencián belül különbséget tesz a szövegekvivalencia és a formális megfelelés között.

Formális megfelelőnek tart bármilyen célnyelvi kategóriát (lexikai egység, nyelvtani szerkezet stb.), amelyről elmondható, hogy amennyire csak lehet, „ugyanazt” a helyet foglalja el a célnyelv „gazdaságában”, rendszerében, mint az adott forrásnyelvi kategória a forrásnyelvében (Catford 1965: 27). Minél nagyobb a távolság tipológia és rokonság tekintetében a forrás- és célnyelv között, annál valószínűbb, hogy megfeleltetés „csak” a szöveg szintjén működhet (Catford 1965: 34).

Szövegekvivalenciáról viszont a fordítás során gyakran beszélhetünk, ugyanis Catford szövegekvivalensnek tekint bármilyen célnyelvi szöveget, amelyről megállapítható, hogy egy adott forrásnyelvi szöveg ekvivalense (Catford 1965: 27). Ennek egyik ismérve, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egy adott situációban kölcsönösen felcserélhető, a fordításnál tehát nem olyan célnyelvi ekvivalenseket kell választani, amelyeknek „ugyanaz a jelentésük”, mint az eredetiben, hanem olyanokat, amelyek a legjobban lefedik a forrásnyelvi szöveg situációs jellemzőit (Catford 1965: 49).

Nida munkáiban (1964, 1969) szintén hangsúlyos az ekvivalencia kérdése. Meghatározása szerint az ekvivalencia nagyon szoros jelentésbeli hasonlóság, ami a formai hasonlósággal állítható szembe (Nida–Taber 1969: 200). Az ekvivalencia kapcsán két fogalmat tart fontosnak megemlíteni: a dinamikus ekvivalenciát és a formális megfelelést. Bár Catford és Nida is ugyanazt a terminust, a *formal correspondence* kifejezést használják, nem ugyanazt értik rajta. Nida arra a fordításra használja ezt a fogalmat, amelynél a forrásnyelvi szöveg formai jellemzői mechanikusan reprodukálódnak a célnyelvben. A formális megfelelés általában torzítja a célnyelv grammatikai és stilisztikai jellemzőit és torzítja az üzenetet, így a célnyelvi olvasó félreérti az üzenetet vagy legalábbis csak komoly erőfeszítés árán érti meg (Nida–Taber 1969: 201). Ezzel szemben a dinamikus ekvivalencia akkor valósul meg, ha az eredeti szöveg üzenetét úgy ültette át a fordító a célnyelvre, hogy a célnyelvi olvasó válasza lényegében olyan, mint a forrásnyelvi olvasóé. Gyakori eset, hogy az eredeti szöveg formája változtatást igényel, de amíg a változtatás követi a forrásnyelvre való visszafordítás szabályait, továbbá a kontextuális konzisztenciáét a transzferben, valamint a transzformációét a célnyelvben, addig a fordítás megőrizte az üzenetet, tehát hű (Nida–Taber 1969: 200).

2 „A fordítás definiálható úgy, hogy (...) az egyik nyelv (FNY) szöveges anyagának helyettesítése egy másik nyelv (CNY) ekvivalens szöveges anyagával (fordítás: L. A.)”

Hangsúlyozza azt is, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasó válasza sohasem teljesen ugyanaz, mert a kulturális és történelmi háttér különbözik, de magas fokú ekvivalencia így is elérhető, amelynek nem csupán az eredeti informatív, hanem expresszív és imperatív funkcióját is be kell töltenie (Nida–Taber 1969: 22–28).

Toury (1980) az ekvivalenciaterminus két fő használatáról számol be. Létezik egyrészt egy teoretikus értelemben vett ekvivalencia, amely a célnyelvi szövegek és a forrásnyelvi szövegek közötti absztrakt, ideális kapcsolatot vagy kapcsolati kategóriát jelöli. Ezzel szemben az ekvivalencia lehet deskriptív terminus is, amely konkrét objektumokat – a célnyelvi szöveg és a forrásnyelvi szöveg megnyilatkozásai közötti konkrét kapcsolatokat – jelöl, amelyek közvetlen megfigyelés tárgyai lehetnek (Toury 1980: 39). E deskriptív, empirikus értelemben Toury a célnyelv és forrásnyelv közötti ekvivalenciára nem mint valami megvalósítandó célra, hanem mint meglévő adottságra tekint (uo.: 113). Ebből kiindulva a célnyelvi és forrásnyelvi szöveg összehasonlító elemzése során nem az a kérdés foglalkoztatja, hogy a fordítás és az eredeti valamilyen szempontból ekvivalensek-e, hanem hogy milyen típusú és milyen fokú fordítási ekvivalenciát mutatnak (uo.: 47). Ebben a felfogásban az ekvivalencia nem egy olyan egyedi viszonyt jelent, amely egy vissza-visszatérő invariánstípust jelöl, hanem bármely olyan kapcsolatra vonatkozik, amelyről bebizonyosodott, hogy a fordításra meghatározott körülmények között jellemező volt (Toury 1995: 61).

Az ekvivalencia különböző megközelítéseinek gazdag tárházát nyújtja Koller (1989, 1995). Eszerint referenciális vagy denotatív ekvivalenciáról beszélünk, amikor a forrásnyelv és a célnyelv szavai feltehetőleg ugyanarra a dologra vonatkoznak a valós világban. Konnotatív ekvivalencia valósul meg akkor, ha a forrásnyelv és a célnyelv szavai ugyanazt vagy nagyon hasonló asszociációt váltanak ki a forrásnyelvi és a célnyelvi beszélőből, illetve olvasóból. Szövegnormatív ekvivalencia jön létre, ha a forrásnyelv és a célnyelv szavai ugyanazon vagy hasonló kontextusban fordulnak elő a forrás-, illetve célnyelvben. Nidához hasonlóan Koller is különbséget tesz a forrásnyelvi és célnyelvi szavak között helyesírási és fonológiai hasonlóságot mutató formális ekvivalencia és a dinamikus vagy pragmatikus ekvivalencia között: ez utóbbi lényege, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szavak ugyanolyan hatással vannak mindkét nyelv olvasóira (Koller 1989: 100–104, idézi Kenny 1998: 77–80).

Klaudy (1999) a kommunikatív ekvivalenciában látja az egyenértékűség lényegét. Megvalósulásához három feltételnek, a referenciális, a kontextuális és a funkcionális egyenértékűségnek kell teljesülnie. A referenciális egyenértékűség azt jelenti, hogy a célnyelvi szöveg a valóság ugyanazon részére vonatkozik, mint a forrásnyelvi szöveg. A kontextuális egyenértékűség megvalósulásánál a célnyelvi és a forrásnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a saját szövegük egészében. A funkcionális azonosság lényege pedig, hogy a „célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet töltse be a célnyelvi olvasók körében, mint amilyen szerepet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében” (Klaudy 1999: 99).

Ekvivalencia az útikönyvek fordításában

A felsorolt megközelítések közül az útikönyvek fordításánál a Klaudy által felvetett funkcionális ekvivalencia elmélete tűnik leginkább alkalmazhatónak. Amennyiben elismerjük az általános útikönyv univerzálisan érvényes segítő-oltalmazó funkcióját, akkor elengedhetetlen, hogy mind a forrásnyelvi olvasó, mind a célnyelvi olvasó számára ugyanezt a funkciót biztosítsa. Feltételezve, hogy a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi olvasó igényei szerint került megfogalmazásra, a célnyelvi szöveg a célnyelvi olvasóra kell, hogy hasonló hatással legyen, azaz a célnyelvi olvasó igényeit kell, hogy kiszolgálja. Ehhez a hasonló hatáshoz pedig, tekintve a forrásnyelvi és célnyelvi olvasó eltérő háttérét, kultúráját, tartalmi változtatásokra kényszerül a fordító. A tartalmi változtatás azonban útjában áll a referenciális egyenértékűsége vonatkozó feltétel teljesülésének, és felveti az adaptáció kérdéskörét.

Az adaptáció szorosan kapcsolódik az ekvivalencia fogalmához. Bastin (1998) megfogalmazása szerint az adaptáción olyan fordítási műveletek sorát lehet érteni, amelynek eredményeképpen olyan szöveg jön létre, amelyet nem fogadunk el fordításként, ugyanakkor elismerjük, hogy egy nagyjából ugyanolyan hosszú forrásnyelvi szöveget képvisel (Bastin 1998: 5). Az ekvivalenciával tehát közös pontot jelent az, hogy a forrásnyelvi szöveget képviseli, fontos eltérés azonban, hogy a célnyelvi szöveget nem tekintjük fordításnak.

Az, hogy mit tekintünk még fordításnak, és mi az, amit már adaptációnak, szubjektív megítélés függvénye lehet. Az útikönyvek tekintetében Toury (1995) álláspontjával értek egyet. Ő a fordítás részének tartja az adaptációt, abból kiindulva, hogy egyrészt az adaptációban is van egy eredeti, forrásnyelvi szöveg, amellyel a célnyelvi szöveg összehasonlítható, másrészt pedig a célnyelvi kultúra fordításként kezeli az adaptációt (Toury 1995: 55). Az idegen nyelvű forrásból átültetett útikalauzok impresszumában – legalábbis Magyarországon – a „fordította”, illetve „fordítás” szavak szerepelnek, így én is fordításoknak tekintem e munkákat. Az adaptáció elméletével tehát az útikönyvek kapcsán nem szükséges külön foglalkozni.

Idegenszerűség

Az idegenszerűség fogalma több ízben is felmerült a fordítástudományban az elmúlt évtizedek során. Az erről szóló hazai és nemzetközi szakirodalom feltérképezésében Klaudy (1987), illetve Szabados (2011) munkájára célszerű támaszkodni.

Az idegenszerűség kérdésköréhez kapcsolódik Katherina Reiss 1971-es megállapítása, amely szerint a fordított szövegekben nem érvényesülnek teljes mértékben a célnyelv nyelvi jellemzői. Ezért a fordítás minőségéről sokat

elárul az, ha megnézzük a célnyelv azon leggyakoribb szavait, amelyek a forrásnyelvben nem léteznek. Ha sok ilyen van, a fordítás jó minőségűnek számít (Szabados 2011: 61).

Szintén az idegenszerűség kérdéséhez tartozik a „kvázi-helyesség” fogalma, amelyet Papp Ferenc vezetett be 1972-ben. Magyar anyanyelvű orosz szakos hallgatók beszédében mutatta ki a „kvázi-oroszság” eseteit. Megfigyelése szerint, noha minden egyes mondatukat az orosz nyelv szabályai szerint, az orosz nyelvű beszélők számára elfogadott, helyes módon fogalmazták meg, a szövegük egésze mégsem elfogadható, „mert nem felel meg” az orosz anyanyelvűekben kialakult, „a helyes orosz szövegekről alkotott intuitív elképzeléseiknek” (Klaudy 1987: 7). A „kvázi-oroszság” esetei között említi a kevesebb szenvedő szerkezet, kevesebb igeneves szerkezet, ugyanakkor több igenév használatát a magyarok orosz szövegeiben, mint az anyanyelvi oroszokéiban. Minthogy ezek a jelenségek megszámlálhatók, a kvázi-helyesség statisztikailag is mérhető (Klaudy 1987: 7).

Hasonló jelenségről értekezik Gideon Toury 1986-ban írott tanulmányában. Ő a „discourse transfer” jelenségként említi azt, amikor a fordító a forrásnyelv szövegszintű jellemzőit átviszi a célnyelv szövegébe.

Weizman és Blum-Kulka 1987-ben írtak tanulmányt a fordított szövegek azonosításáról és értelmezéséről, amelyben szintén az idegenszerűség a központi kérdés.

Vehmas-Lehto 1989-ben orosz–finn viszonylatban kutatta a ’quasi-correctness’ jelenségét újságcikkek fordításait vizsgálva: megint csak az idegenszerűség volt a kérdés.

Szintén 1987-ben fejti ki Klaudy az aktuális tagolásról értekezve a jelenséggel kapcsolatos megállapításait:

Mondataik egyenként magyar mondatok, a magyar nyelv szabályai szerint szerkesztik őket, egész szövegük mégis idegenszerű, erősen magán viseli a forrásnyelv hatását. E szinten – éppúgy, mint a [...] többé-kevésbé hivatásos fordítók esetében – már nem közvetlen interferenciáról van szó, vagyis nem arról, hogy a forrásnyelvre jellemző lexikai elemek vagy grammatikai struktúrák jelennek meg a célnyelvben. Sokkal inkább közvetett interferenciáról beszélhetünk, vagyis arról, hogy a forrásnyelv hatására olyan mondat- és szövegszerkesztési sajátosságok jelennek meg a célnyelvben, amelyek abban megvannak ugyan, de a szóban forgó műfajban [...] más a gyakoriságuk, ritkábban vagy gyakrabban használatosak, esetleg egyáltalán nem fordulnak elő (Klaudy 1987: 6).

Mona Baker 1992-es munkájában ugyancsak az aktuális tagolás kapcsán tett megállapítása, bár nem nevezi így, szintén az idegenszerűség, kvázi-helyesség témájába tartozik: szerinte ugyanis a grammatikai helyesség nem jelenti rögtön azt, hogy elfogadható az anyanyelvi beszélők számára, meglátása szerint ugyanis az elfogadhatósághoz az is elvárás, hogy egy adott megnyilatkozás illeszkedjék a szövegkörnyezetbe (Baker 1992).

Tirkkonen-Condit (2002) a *translationese* (magyarul 'fordításnyelv' [Klaudy 1999: 153]) fogalmára úgy hivatkozik, mint egy a fordítás minőségének értékelése kapcsán gyakran használt terminusra. A kifejezésben pejoratív felhangot érez, hiszen a szó képzése hasonló módon történt, mint a *journalese*, *officialese* és *legalese* szavak esetében. A fordítástudomány egyik nagy feladatának tartja annak kiderítését, hogy a fordítások szisztematikusan különböznek-e az eredeti szövegektől, és ha igen, akkor miért. Ugyanúgy kérdésnek tartja, hogy esetleg elkerülhetetlen-e, hogy a fordítási folyamat olyan jelenségeket okozzon, amelyek eredményeképpen a fordított szövegek nyelve eltérő legyen a nem fordított szövegek nyelvétől (Tirkkonen-Condit 2002: 207).

Tirkkonen-Condit hangsúlyozza a különbséget az inkompetens fordítás által létrejött *translationese* között és az esetlegesen kikerülhetetlen, a fordított szövegekben szükségszerűen megjelenő nyelvi-szövegi jellegek között, mely utóbbiak standard megjelölése a fordítási univerzálék. A fordítási univerzálékkal kapcsolatos hipotézisek szerint vannak olyan jellemzői a fordított szövegeknek, amelyek forrás- és célnyelvtől függetlenül minden fordításkor jelentkeznek, a fordítás mintegy velejárójaként. E hipotézisek nem fordítási hibákra, hanem lexikai elemek, illetve szintaktikai minták előfordulási gyakoriságaira vonatkoznak, amelyek különbséget mutatnak az eredeti szövegekkel szemben (Tirkkonen-Condit 2002: 208).

Tirkkonen-Condit ilyen, a fordított szövegekben észlelhető általános tendenciák között tartja számon az egyszerűsítést, normalizációt, explicitációt és általános konzervatizmust. A normalizáció fogalmára részletesebben is kitér: hipotézise szerint a fordított szövegekben felülreprezentáltak a célnyelvben gyakori jellegek/elemek, és a metaforák és idiómák konvencionálisabbak, továbbá a dialektális és kollokvialis elemek ritkábban fordulnak elő (Tirkkonen-Condit 2002: 208).

Tirkkonen-Condit azonban Reiss nyomán újabb hipotézist tesz hozzá a normalizáció fogalmához: az egyedi elemek hipotézisét (*the unique items hypothesis*) (Tirkkonen-Condit 2002: 209). Egyedi elemeknek hívja az olyan nyelvi elemeket, amelyeknek nincs olyan megfelelőjük a forrásnyelvi szövegben, amely fordítási ekvivalensük lehetne. Olyan elemek, amelyek másképpen manifesztálódnak a forrás-, és másképpen a célnyelvi szövegekben. Példának említi egyes finn igéket, melyek jelentését csak parafrazálva, határozószóval kiegészített igéssel lehet visszaadni az angolban (Tirkkonen-Condit 2002: 209), megjelenhetnek azonban ezek az elemek a lexika, a frazeológia, a szintaxis, a szövegszervezés, a kollokációk, a pragmatikai szokások szintjén, vagyis bármilyen nyelvi szinten is (Tirkkonen-Condit 2002: 216). Az egyedi elemek hipotézise szerint a fordítók nem veszik ezt figyelembe, így a fordított szövegekben alacsonyabb az előfordulási aránya az egyedi elemeknek, mint az eredeti célnyelvi szövegekben (Tirkkonen-Condit 2002: 209). Finn-angol vonatkozású kutatási eredményei szerint ezt a jelenséget az olvasók zöme is érzékeli: ha gyakran fordulnak elő egyedi elemek a fordított

szövegben, akkor az lesz az olvasó érzése, hogy eredeti nyelven írt szöveget olvas (Tirkkonen-Condit 2002: 216). Említi továbbá a norma szerepét: az egy-egy műfaj normái szerint történő fordítás az eredetiség érzetét kelti az olvasóban (Tirkkonen-Condit 2002: 216).

Idegenszerűség az útikönyvek fordításában

Amint láthattuk, a kvázihelyesség, a translationese, a fordításnyelv teóriáiban közös, hogy mindegyikük valamilyen nyelvi szinten közelíti meg az idegenszerűséget. A fordításban észlelhető idegenszerűséget okozhatja a forrásnyelvi elemek túlsúlya, vagy éppen a célnyelvre jellemző elemek alulreprezentáltsága a célnyelvre fordított szövegben.

Az idegenszerűség fogalmát az útikönyvek fordítása kapcsán célszerűnek vélem az említett szerzőkhöz képest némileg eltérő értelemben használni. Bár én is a forrásnyelvre jellemző elemek túl-, vagy a célnyelvre jellemző elemek alulreprezentáltságát látom fő oknak, idegenszerűséget nem csak nyelvi szinten, hanem tartalmi szinten is megállapíthatónak, illetve – műfajtól függően – megállapítandónak vélek. A fenti szerzők által használt idegenszerűség fogalmának a kiterjesztését a tartalmi jellemzőkre nemcsak indokoltnak, hanem szükségszerűnek tartom az olyan műfajokban, amelyekben nemcsak a nyelvi kifejezésmód, hanem maga a mondanivaló is kultúraspecifikus lehet: ilyen műfaj az útikönyv, amelynek fő feladata a desztináció és az utazó – legszélesebb értelemben vett – kultúrája közötti átjárhatóság biztosítása. Minthogy az idegenszerűséget műfajorientált módon vizsgálom, ezért elsősorban a műfaj szempontjából jelentékeny aspektusaira összpontosítok. Ezek a műfajfüggő idegenszerűségek azok az elemek, amelyek a forrásnyelvi útikönyvekre jellemzőek, az autentikus célnyelvi útikönyvekre kevésbé, ám a célnyelvre fordított útikönyvekben mégis megtalálhatók, illetve azok az elemek, amelyek a forrásnyelvi útikönyvekre nem jellemzőek, az autentikus célnyelvi útikönyvekre igen, ám a célnyelvre fordított szövegben mégsem fellelhetők.

Ilyen, az útikönyvekre jellemző idegenszerűségek három típusát látom gyakorinak a magyar fordításokban. Az idegenszerűség jelentkezhet lexikai, grammatikai-pragmatikai és tartalmi szinten. Az ily módon kiterjesztett értelmű idegenszerűségek említett aspektusainak kibontásához további fordításelméleti teóriák nyújtanak alapot: a lexikai szintet a reáliák, a grammatikai-pragmatikai szintet az interperszonalitás, a tartalmi szintet pedig a kultúratudomány felől célszerű megközelíteni. Ezen elméletek kifejtése azonban nem célja e tanulmánynak.

Szkoposzelmélet

A σκοπος görög szó, jelentése – többek között – ’cél’, ’szándék’ (Györkösy et al. 1993: 964). A ’70-es években német nyelvterületen megjelenő elmélet ezt a szót tette meg központi terminusává. Vermeer (1978: 100) szerint általános szabályként a célnyelvi szöveg tervezett célja, azaz szkoposza kell, hogy meghatározza, milyen módszereket és stratégiákat alkalmazzon a fordító. Az ekvivalenciaalapú elméletekkel szemben úgy gondolja, hogy sem a forrásnyelvi szöveg, mint olyan, sem a forrásnyelvi olvasóra gyakorolt hatása, sem pedig a szerző neki tulajdonított funkciója nem az, ami meghatározza a fordítási folyamatot. A fordítást a kezdeményező fél vagy ügyfél igényei határozzák meg. A szkoposz tehát nagymértékben függ a célnyelvi szöveg használatától, az ő helyzetétől és kulturális háttérétől.

Két további általános szabályként állapítja meg a koherenciaszabályt és a hűségyszabályt.

A koherenciaszabály azt köti ki, hogy a célnyelvi szövegnek kielégítően koherensnek kell lennie ahhoz, hogy a feltételezett használó megértse, tekintettel a feltételezett háttérismereteire és körülményeire. A fordítás kiindulópontja a világkontinuum részét képező, forrásnyelven írt szöveg, amelyet úgy kell lefordítani a célnyelvre, hogy olyan világkontinuumnak legyen része, amelyet a befogadók a saját helyzetükkel koherensnek tudnak értelmezni (Vermeer 1978: 100).

A hűség szabálya a célnyelvi szöveg és a forrásszöveg közötti szövegközi koherenciára vonatkozik, és csupán azt köti ki, hogy maradjon némi kapcsolat a két szöveg között, miután a szkoposz elve és az előbb említett, intertextuális koherencia szabálya megvalósult (Vermeer 1978: 100).

Vermeer 1978-as általános szkoposzelméletét összedolgozva a Katharina Reiss által kifejlesztett specifikus fordításelmélettel, Reiss és Vermeer (1991 [1984]) olyan általános fordításelméletre jutnak, amely elég általános és elég összetett ahhoz, hogy sok egyedi esetet lefedjen (Schäffner 1998: 236). A szöveget úgy tekintik, mint információkínálatot (*Informationsangebot*), amelyet a létrehozója készít a befogadó számára. Az elmélet szerint „jedes Translat (Übersetzung oder Verdolmetschung) unabhängig von seiner Funktion (...) und Textsorte als Informationsangebot in einer Zielsprache und deren – kultur über ein Informationsangebot aus einer Ausgangssprache und deren – kultur (...)”³ (Reiss–Vermeer 1991 [1984]: 76)”. A fordítás másodlagos információnyújtás, az elsődleges információnyújtás utánzása. Pontosabban, a fordító a forrásszöveg bizonyos aspektusairól a célszövegnek a kezdeményező

3 „...minden translátum (fordítás vagy tolmácsolás) a funkciójától és a szövegtípusától függetlenül [úgy tekintendő], mint információkínálat egy célnyelven és annak kultúrájában egy forrásnyelv és -kultúra információkínálatáról” (fordítás: L. A.).

által meghatározott szkoposzának megfelelően nyújt információt (Reiss–Vermeer 1991 [1984]: 76). (vö. relevancia-elmélet). A forrásnyelven nyújtott információ szelektálását és a szkoposz meghatározását a célszöveg fogadóinak igényei, elvárásai stb. határozzák meg. Minthogy a szkoposz a szöveg fogadói szerint változhat, a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg szkoposza egymástól egyes esetekben eltérő lehet, más esetekben azonos. Az előbbi jelenséget Reiss és Vermeer (1991 [1984]: 45) a Funktionsänderung (funkcióváltozás), utóbbit a Funktionkonstanz (funkcionális konstancia) terminussal illeti. A Funktionsänderung eseteiben a fordítást nem a forrásnyelvvvel való intertextuális koherencia határozza meg, hanem az, hogy a célnyelvi szöveg a szkoposznak megfelelően készüljön el.

Jóllehet a *szkoposz*, a *cél* és a *funkció* terminusokat Reiss és Vermeer (1991 [1984]) gyakran egymással kölcsönösen felcserélhető értelemben használják, a *funkció* szó specifikusabb értelemben is használatos, ami főleg Reissnek köszönhető. Ebben az értelemben a Textsorte (műfaj) és Texttype (szövegtípus) aspektusaihoz kapcsolódik. A forrásszöveg besorolható valamelyik szövegtípusba vagy műfajba, és a fordító ezt is figyelembe veszi a célnyelvi szöveg produkciójakor (Reiss–Vermeer 1991 [1984]: 196, idézi Schäffner 1998: 235). Ugyanakkor Vermeer (1989) és Reiss (1988) is fenntartásukat fejezték ki a műfaj szerepével kapcsolatban: a forrásnyelvi szöveg nem határozza meg a célszöveg műfaját, sem a műfaj nem determinálja ipso facto a célszöveg formáját vagy a szkoposzt. Inkább a fordítás szkoposza az, amely meghatározza a translatum számára megfelelő műfajt, és a műfaj, minthogy a szkoposz következménye, másodlagos hozzá képest (Schäffner 1998: 237).

A szkoposzelmélet fontos elemének, a forrásszöveg és a célszöveg státuszának bemutatását Schäffner (1998) összefoglalása alapján mutatom be. A szkoposzelmélet szerint a fordítás egy már meglévő forrásszövegen alapuló, funkcionálisan megfelelő célszöveg előállítására, és a két szöveg közötti kapcsolat a fordítás szkoposza szerint határozható meg. Egyik gyakorlati következménye ennek a teóriának a forrásszöveg státuszának újrafogalmazása. A fordítón, mint szakértőn múlik, hogy eldöntse, milyen szerepet játszik a forrásszöveg a fordítás aktusában. A döntő faktor a pontosan meghatározott szkoposz, és a forrásszöveg csak egyetlen összetevője a fordítási megbízásnak. A fordítónak a szkoposznak megfelelően tudatosan kell eljárnia és a szkoposzról minden specifikus esetben külön kell döntenie. A szkoposz lehet adaptáció a célnyelvi kultúrához, de lehet az olvasó megismertetése a forrásnyelvi kultúrával is. A fordítónak tudnia kell, mi a fordítás lényege/értelme, hogy van valami célja, de hogy bármely cél is csak egy a lehetséges sok cél közül. Fontos megjegyezni, hogy egy forrásszövegnek sincs csak egy helyes vagy preferált fordítása (Vermeer 1989: 182), és hogy – következésképpen – minden fordítási megbízásnak explicit vagy implicit módon tartalmaznia kell a szkoposz megállapítását. A célszöveg számára megállapított szkoposznak nem kell azonosnak lennie a forrásnyelvnek tulajdonított szkoposzzal; de ha a szkoposz nincs meghatározva, a megfelelő fordítás nem jöhet létre (Schäffner 1998: 238).

A szkoposzelmélet az útikönyvek fordításában

Az útikönyvek fordítására optimálisan alkalmazhatónak tűnik a szkoposzelmélet. Véleményem szerint abból a feltevésből kell kiindulunk, hogy az útikönyvek fordításának szkoposza hiánypótló jellegű. Egy útikönyv lefordításával nem az a cél, hogy a forrásnyelvi szöveg célnyelven is olvasható legyen, itt a fordítás csupán eszköz, a teljesen önálló útikönyvírást pótló tevékenység. Az útikönyv lefordításával a cél az, hogy ugyanazt a tájékoztató-segítő funkciót töltsse be a célnyelvi olvasók körében, mint az eredeti szöveg a forrásnyelvi olvasók körében. Mihelyt eltérnek a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók igényei, márpedig az eltérő háttérük miatt ez gyakran bekövetkezik, a fordítás során tartalmi változtatások is szükségesek lesznek a cél maradéktalan teljesítése érdekében.

A szükséges tartalmi változtatások elmaradásában nem a szkoposzelmélet cáfolatát látom, de nem is feltétlenül a fordítói kompetencia hiányát. A tartalmi változtatások mellőzése éppen arra enged következtetni, hogy más, az eddig kifejtettől eltérő vagy nem megfelelően meghatározott szkoposz áll az útikönyvfordítások háttérében. A kiadók ugyanis nem annyira az eszközt, mint inkább a célt látják a fordításban: a külföldön bevált, jó nevű, tehát a hitelesség, megbízhatóság garanciáját jelentő útikönyvek magyar nyelvű változatának megteremtését, amelyben „csak egy-két dolgot kell megváltoztatni” a magyar kiadás kedvéért. E következtetésem helyességében erősítettek meg azok a kiadók is, amelyekkel sikerült kapcsolatba lépnem.

A kérdés kényessége ellenére hasznos volna a fordítói megbízás témájában rendszerezett kutatást végezni, amelynek eredményeivel meggyőzően bizonyítani lehetne azt az elképzelést, hogy az útikönyvek fordításánál a kiadók által implicit vagy explicit módon meghatározott fordítási szkoposz nem a célnyelvi olvasók feltételezett igényeinek kielégítése, hanem a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg közötti szövegekvivalencia megteremtése. Az ilyen jellegű kutatás azonban egyrészt nehézkesen kivitelezhető, másrészt nem is feltétlenül szükséges az útikönyvfordítás problematikája szempontjából. Nehezen kivitelezhető, amennyiben – eddigi tapasztalatom alapján – a kiadók vonakodnak válaszolni a munkáltatással kapcsolatos kérdésekre, merthogy üzleti érdekeik sérülésétől tartanak. A fordítók interjúvolása szintén kényes kérdés, amennyiben munkájuk kritikájaként értelmezhetik a szkoposszal kapcsolatos kérdéseket. Nem feltétlenül szükséges, amennyiben a produktumból egyértelműen következtetni lehet arra, hogy megvalósult-e az útikönyvek fordítására ideálisnak vélt szkoposz.

Relevanciaelmélet

Gutt (1991, 2000) relevanciaelméletével egy olyan átfogó elméleti keretet kíván adni a fordításnak, amely bármilyen típusú szöveg fordításánál alkalmazható, legyen szó bibliafordításról vagy éppen gabonapelyhet tartalmazó doboz szövegének fordításáról. Az elmélet megkülönböztet deskriptív és interpretív nyelvhasználatot. A deskriptív nyelvhasználatban a gondolat a beszélőtől származik, és a beszélő arra szánja, hogy pontosan megjelenítse a valóságot. Az interpretív nyelvhasználatban a gondolat valaki mástól származik, és a beszélő a megnyilatkozását arra szánja, hogy pontosan képviselje az eredeti gondolatot. Így a deskriptív beszéd a valósághoz igyekszik hű lenni, az interpretív pedig az eredeti beszélő által megfogalmazott jelentéshez (Gutt 2000: 39, idézi Smith 2002: 108).

Ennek megfelelően a fordítás másodlagos kommunikáció. Olyan interlingvális interpretív nyelvhasználat, amelyben a fordító megpróbálja hűen kifejezni az eredeti szerző gondolatait egy másik nyelven (Smith 2002: 109). Ez a megközelítés kizárja a fordítások köréből az ún. *covert translation* típusát (Gutt 2000: 47–68), amely „olyan fordítás, amely a forrásnyelv státuszát élvezzi vagy élvezte a célnyelvi kultúrában” (House 1981: 194, fordítás: L. A.). Gutt a használati utasítások mellett idesorolja a reklámok és az utazási prospektusok fordítását is, ahol a fordításnak nem az a lényege, hogy pontosan visszaadja a forrásnyelvi szöveg jelentését, hanem hogy átadja a szükséges információt. A forrásnyelvi szöveg lényegében csak iránymutatás, kiindulópont egy eredeti célnyelvi szöveg létrehozásához. A relevanciaelmélet szerint tehát az ilyen fordítások a deskriptív nyelvhasználatra példák, így nem is tekinthetők igazi fordításoknak, hiszen azokra az interpretív nyelvhasználat lenne jellemző (Smith 2002: 109).

Ugyanakkor Gutt az interlingvális interpretív nyelvhasználat, azaz a valódi fordítások összességét két csoportra osztja. A két kategória – az intralingvális interpretív nyelvhasználaton belül elkülöníthető közvetlen és közvetett idézetek analógiájára – közvetlen, valamint közvetett fordításokat foglal magába. Míg a közvetlen fordítások arra törekszenek, hogy az üzenet minden mozzanatát átadják, a közvetett fordítások csak azt adják át az eredeti szöveg üzenetéből, ami a leginkább releváns a célnyelvi olvasó számára; tehát míg az előbbieket teljes interpretív hasonlóságra törekszenek, az utóbbiak csak a releváns vonatkozásokban tesznek így (Smith 2002: 110).

A kommunikáció sikeréhez a megfelelő fordítási cél és módszerek szükségesek. Ha a fordítás célja a teljes interpretív hasonlóság, tehát közvetlen fordításról van szó, akkor a relevanciaelmélet két feltételt állapít meg a kommunikáció sikeréhez: egy nyelvi és egy kontextuális feltételt. Az előbbi szerint a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveg megoldásaival megfeleltethető eszközökkel szolgálja ugyanazt a kommunikációs funkciót. A nyelvi különbségeknek köszönhetően a célnyelvi szöveg nem ugyanazokat a nyelvi sajátosságokat mutatja, mint a forrás-

nyelv, hanem a célnyelv számára természetes nyelvi eszközöket. A kontextuális feltétel lényege, hogy a célnyelvi olvasó a forrásnyelvi olvasónak szánt kontextusban fogja interpretálni a fordítást (Smith 2002: 111).

Indirekt fordítás esetén más feltételek szükségesek a kommunikációs sikerhez. Minthogy az eredeti üzenetből csak azt juttatja el a célnyelvi olvasóhoz, ami az új címzettnek releváns, a sikeres kommunikáció feltételének lényege, hogy fokozza a relevanciát, azaz minél nagyobb kontextuális hatást érjen el az olvasónál a szöveg megértéséhez szükséges minél kisebb erőfeszítés árán. Ez leginkább akkor valósul meg, ha a célnyelvi olvasó a fordított szöveget a célnyelvi szöveg kontextusában értelmezheti. A közvetett fordítás a forrásnyelvi szöveg tartalmának pontos, de nem teljes megjelenítése a célnyelvi szövegben. Jóllehet minden információt nem juttat el a célnyelvi olvasóhoz, amit eljuttat, az a forrásnyelvi szövegből származik (Smith 2002: 112).

Relevanciaelmélet az útikönyvek fordításában

Gutt elmélete alapján az útikönyvek fordítása optimálisan nem valódi vagy legalábbis nem közvetlen fordítás, amennyiben e műfajban nem a forrásnyelvi szöveg hű visszaadása, hanem a célnyelvi olvasó számára szükséges, illetve releváns információk átadása a cél. Az útikönyveket meg lehetne írni eredeti műként is a célnyelven (tehát elsősorban a deskriptív nyelvhasználat érvényesülhetne), a fordítás eszköze csupán kényelmi megoldás, amennyiben idő-, energia- és anyagi ráfordítás szempontjából is megterhelőbb vállalkozás a helyszíntre látogatva gyűjteni össze a szükséges információkat.

A célnyelvi olvasók számára releváns információk megállapításánál a célnyelvi szöveg szerzője figyelembe kell, hogy vegye a címzett kognitív környezetét, kulturális háttérét. Az olvasó számára releváns útikönyv tehát a forrásnyelvi és célnyelvi címzettek eltéréseinek megfelelően nem feltétlenül hasonlít az eredetire, viszont ugyanazt a funkciót teljesíti a célnyelvi kontextusban. Hasonló következtetést fogalmaz meg tehát, mint a már említett szkoposzelmélet, így, ha arra a kérdésre keressük a választ, miért lehet, hogy a fordítók esetleg mégis közvetlen fordításként kezelik az útikönyvek fordítását, akkor a szkoposz nem megfelelő meghatározását sejtethetjük a háttérben (vö. „A szkoposzelmélet az útikönyvek fordításában” című alfejezet).

Műfajspecifikus fordítás

A műfaj jelentőségéről a fordításban Károly ad részletes áttekintést a „Műfajelemzés a fordításkutatásban” című cikkében (Károly 2007a), valamint a *Szövegtan és fordítás* című könyvében (Károly 2007b).

A műfajelemzés szakirodalma nem csak az irodalmi szövegfajtákat, hanem „minden olyan szövegfajtát műfajnak tekint, amely bizonyos kommunikatív célok megvalósítására adott szituációban és diskurzusközösségben, meghatározott szerkezeti, stiláris és tartalmi tulajdonságokkal, konkrét olvasóközönség számára jön létre” (Károly 2007a). Swalest is idézi: „A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok szerkezete, stílusa, tartalma és célközönsége is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat” (Swales 1990: 58, fordítás: Károly 2007a).

Károly szerint a „szkoposzelmélet” (Vermeer 1978, 1992) és a kulturális vonatkozások iránt megnövekedett érdeklődés megjelenésével a fordítástudományban is kiemelt figyelmet kaptak a fordítást befolyásoló kontextuális és kulturális tényezők. E tényezők különbségei miatt a különböző nyelvekre eltérő műfaji elvárások lehetnek jellemzők. Amikor a forrás- és a célnyelvi műfajnormák eltérőek, a fordító a probléma megoldása érdekében választásra kényszerül a különféle fordítói eljárások között. A fordítói eljárásokra használatos számos terminus közül (pl. stratégia, művelet, eljárás, módszer, megoldás) – Károly és Chesterman összehasonlító elemzése alapján (2005: 26) – a „stratégia” terminust találják a legmegfelelőbbnek. Ez fejezi ki ugyanis leginkább „a műfaji megfeleltetésre irányuló fordítói eljárások jellegét”, mivel „a fordítói stratégia egy olyan, elsősorban kognitív (és nem nyelvi) tervként értelmezhető eljárás, amely valamely probléma megoldására irányul” (Károly 2007a).

Károly bemutat egy olyan empirikusalapú fordításstratégiai taxonómiát, amelyet gyűjtőnéven „műfajtranszfer stratégiáknak” nevez (és amely segítheti a fordítóképzést a műfaji sajátosságok azonosításában és tudatosításában egyes nyelvek, kultúrák és szövegfajták között). A műfajtranszfer stratégiák Károly szerint „olyan – általában tudatos – fordítói döntések eredményeként alkalmazott eljárások, amelyek célja a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának megőrzése a célnyelvi fordításban”.

A műfajtranszfer stratégiák két nagy csoportját különíti el. Az egyik csoportba azok a stratégiák tartoznak, amelyekhez a fordítók akkor folyamodnak, ha a forrásnyelvi műfaj nem létezik a célnyelven. A másik csoport azokat a stratégiákat tartalmazza, amelyeket a fordítók akkor használnak, ha a célnyelven ugyan létezik az adott forrásnyelvi műfaj, de a forrásnyelvi műfajtól eltérő sajátosságokkal rendelkezik, vagy a célnyelvi szöveg a forrásnyelvitől eltérő szituációban és/vagy szándékkal keletkezik.

Ha a célnyelvben is létezik a forrásnyelvi műfaj, három lehetséges megoldás közül választhat a fordító: (1) követheti a célnyelvi szövegnormát, (2) követheti a forrásnyelvi szövegnormát, (3) létrehozhat hibrid szöveget.

Ha a fordító a célnyelvi szövegnormát kívánja követni, akkor a műfaj célnyelvi sajátosságaihoz igyekszik közelíteni a célnyelvi fordításban. (Ez zéró transzfernek felel meg, hiszen a fordító semennyit sem kíván átvinni, transzferálni a forrásnyelvi szövegnorma sajátosságaiból.) Ez a közelítés, vagyis célnyelvi adaptáció, három szinten történhet meg, így beszélhetünk stiláris adaptációról, az információtartalom adaptálásáról vagy a szöveg lo-

gikai struktúrájának adaptálásáról. Stiláris adaptációra akkor van szükség, ha az adott műfaj forrásnyelvi stílusa eltér a műfaj célnyelvi stílusától. Az információtartalom adaptálása során a fordító elsősorban arra összpontosít, hogy a szöveg az információtartalmat minél hathatósabban közvetítse. Ennek három módja az információtartalom kihagyása, betoldása, illetve megváltoztatása lehet, okát elsősorban a célközönség eltérő igényére vezethetjük vissza. A logikai struktúra adaptálása szintén a más kulturális háttérrel rendelkező célközönség eltérő igényére vezethető vissza.

A célnyelvben is fellelhető forrásnyelvi műfaj sajátosságainak transzferére alkalmazható másik stratégia az, ha a fordító a forrásnyelvi szövegnormát követi, azaz a műfaj forrásnyelvi sajátosságaihoz minél inkább közelít a célnyelvi szöveg létrehozása során.

A célnyelvben is megtalálható forrásnyelvi műfaj sajátosságainak transzferére alkalmazható harmadik stratégia a hibrid szöveg létrehozása: A „hibrid” szöveg létrehozásán Károly olyan célnyelvi szöveg alkotását érti, amely sem a célnyelvi, sem pedig a forrásnyelvi kultúra szövegnormáit nem követi következetesen, hanem két vagy több kultúra, illetve nyelv szövegnormáit ötvözve egy sajátos, egyedi normát hoz létre. Károly szerint ezeket a szövegeket az olvasóközönség általában nem tekinti sajátjának, hiszen a megszokottól eltérő hagyományokat tükröznek, ugyanakkor elfogadja ezeket a speciális szövegeket, amennyiben az adott szituációban alkalmasak arra, hogy megvalósítsák a kívánt kommunikációs szándékot.

Műfajspecifikus fordítás az útikönyvek esetében

Az útikönyv, bár az útirajzzal, útleírással ellentétben nem irodalmi szövegfajta, mégis a műfajkutatás szakirodalma által támasztott, fentebb részletezett kritériumok alapján egyértelműen műfajnak tekinthető, sőt tekintendő. A nyelvi és kulturális különbségek ebben a műfajban is eltéréseket eredményezhetnek, így az egyes diskurzusközösségekre eltérő műfaji elvárások fogalmazódhatnak meg az útikönyvek tekintetében is. Az útikönyv fordítója tehát szintén szembesülhet a célnyelvi és a forrásnyelvi műfajnormák ütközésével, így szintén rákényszerül a megfelelő stratégiák megtalálására, kiválasztására.

A dinamikus ekvivalencia a szkopozelmélet és a relevanciaelmélet alapján is akkor tölti be leginkább a funkcióját, éri el célját, illetve lesz releváns az útikönyv fordítása, és akkor lesz legkevésbé idegenszerű, ha a fordító a célnyelvi szövegnormát igyekszik követni. Ehhez szükség lehet mind a stílus, mind az információtartalom adaptációjára, tehát a korábbiakban már említett formai (lexikai, grammatikai) és tartalmi változtatásokra, vagyis műfajspecifikus megfeleltetési stratégiákra. A Károly által említett logikai struktúra adaptálása az útikönyvek

esetében kevésbé tűnik elvárhatónak a célnyelvi műfajnorma követéséhez, amennyiben az útikönyv nem annyira kötött műfaj, felépítését tekintve egy kultúrán belül is lehetnek eltérések.

A különböző elméletek alapján elvárható szövegnorma-követéssel szemben azonban a fordítók az útikönyvek fordítása során inkább hibrid szövegeket hoznak létre, amennyiben részben ugyan alkalmazkodnak a célnyelvi műfajnorma sajátosságaihoz, részben azonban a forrásnyelvi szöveg sajátosságait is transzferálják.

Összegzés

A tanulmány rávilágít arra, hogy a fordítástudomány több teóriája is hatékonyan alkalmazható az útikönyvek fordítását elemző kutatások elméleti megalapozásához. A vizsgált megközelítések közül mindegyik arra a következtetésre vezet, hogy abban az esetben, ha a fordító az utazási szükségleteket valóban kielégítő, a célnyelven írott útikönyvekhez hasonló útikalauzt kíván létrehozni, szükségszerű, hogy bizonyos formai, illetve tartalmi változtatásokat eszközöljön a forrásnyelvi útikönyv szövegéhez képest. Az elméletekből kiindulva a gyakorlati kutatások megállapíthatják, hogy történnek-e ilyen változtatások az útikönyvekben, és ha igen, milyen stratégiák alapján. Az eredmények hasznos lépést jelenthetnek az útikönyvek fordítási nehézségeinek megértése és kezelése terén, ezáltal hozzájárulhatnak mind a fordítástudomány horizontjának tágításához, mind pedig az útikönyvek fordítási színvonalának javulásához.

Irodalomjegyzék

- Baker, M. (1992): *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London – New York: Routledge.
- Bastin, G. L. (1998): Adaptation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge, 5–8.
- Catford, J. C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Chesterman, A. (2005): Problems with strategies. In: Károly, K. – Fóris, Á. (szerk.): *New Trends in Translation Studies: In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 17–28.
- Gutt, E.-A. (1991): *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Oxford: Basil Blackwell.

- Gutt, E.-A. (2000): *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Manchester: St. Jerome.
- Györkösy A. – Kapitánffy I. – Tegye I. (1993): *Ógörög–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- House, J. (1981): *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr.
- Károly K. (2007a): Műfajelemzés a fordításkutatásban. In: Reha L. (szerk.) *Szakmai írások – Magyar Fordítóirodák Egyesülete*. http://mfe.hu/mufajelemzes_a_forditaskutatasban (utolsó letöltés: 2015. március 21.).
- Károly K. (2007b): *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kenny, D. (1998): Equivalence. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge, 77–80.
- Klaudy K. (1987): *Fordítás és aktuális tagolás*. (Nyelvtudományi Értekezések 123.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. (1999): *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. (1989): Equivalence in translation theory. In: Chesterman, A. (ed.): *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 100–104.
- Koller, W. (1995): The concept of equivalence and the object of translation studies. *Target*, 7(2): 191–222.
- Nida, E. A. (1964): *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A. – Taber, Ch. R. (1969): *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Reiss, K. (1971): *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber.
- Reiss, K. (1988): Der Text und der Übersetzer. In: Arntz, R. (hrsg.) *Textlinguistik und Fachsprache*. Hildesheim: Olms. 67–75.
- Reiss, K. – Vermeer, J. H. (1984): *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. *Linguistische Arbeiten*. 147. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schäffner, Ch. (1998): Skopos Theory. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge, 235–238.
- Smith, K. G. (2002): Translation as secondary communication. The relevance theory perspective of Ernst-August Gutt. In: Naudé, J. A. – van der Merwe, C. H. J. (eds.): *Contemporary Translation Studies and Bible Translation: A South African Perspective*. Acta Theologica Supplement 2, University of the Free State, Bloemfontein, 107–117.
- Swales, J. M. (1990): *Genre Analysis. English Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szabados Á. (2011): Angolról magyarra fordított szövegek idegenszerűségének vizsgálata. *Fordítástudomány*, 13(1): 58–77.

- Tirkkonen-Condit, S. (2002): Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target*, 14(2): 207–220.
- Toury, G. (1980): *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute.
- Toury, G. (1986): Monitoring discourse transfer: A test-case for a developmental model of translation. In: House, J. – Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr, 79–95.
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vehmas-Lehto, I. (1989): *Quasi-Correctness. A Critical Study of Finnish Translation of Russian Journalistic Texts*. Helsinki: Neuvostoliitto instituutti.
- Venuti, L. (1996): Translation, heterogeneity, linguistics. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 9(1): 93–117.
- Vermeer, H. J. (1978): Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen*, 23 (3): 99–102.
- Vermeer, H. J. (1989): Skopos and commission in translational action. In: Chesterman, A. (ed.): *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 173–187.
- Vermeer, H. J. (1992): Is translation a linguistic or a cultural process? In: Coulthard, M. (ed.): *Studies in Translation / Estudos in Tradução*. Ilhado Desterro, 28: 37–49.
- Weizman, E. – Blum-Kulka, S. (1987): Identifying and interpreting translated texts. *Indian Journal of Applied Linguistics*, 13: 62–73.